

Հրատարակեալ 8րէն և 22րէն:

Ստորագրութեան տեղն է Ընթերցողաց Թանգարանը . Ի Մեծն Ներքին Բիւրո 6:

Տարեկան գին	Դասակարգ	Կտակ	400
Վերցնելու և	«	«	60
Օրաց երկրորդի բաժանորդը եղանակէ՛ ժամբա՛ ծախք՛ վճարելու էն:			

22 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Ա. ՏԱՐԻ 1860

ԹԻԻ 4

ԼԵԶՈՒ ԵՒ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԵՐ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՆ

Յայտնի բան է թէ Լեզու բառը հոս մարդու մարմնոյն ան անդամը չնշանակեր որն որ աս բառին յատուկ նշանակութեամբ կ'իմացուի. այլ լեզու բառով հոս կը հասկընանք ան կերպը զոր մարդիկ իրենց մտքին գաղափարներն ու խորհուրդները զգալի կերպով ներկայացնելու համար, հնարած են կամ 'ի բնէ ունին: Աս առամար լեզուն մարդոց խորհուրդներուն մարմնաւորութիւնը, կամ զգալի ձևով երևան ելլեն է. և ինքնին ան խորհուրդներէն տարբեր բան մը չէ, անանկ որ Լեզուն միջոցով մեր արտայայտած մէկ բանը կրնանք մեր խորհուրդը կոչել: Բայց մեր խորհուրդներուն ասանկ զգալի ձևի տակ երևնալն իմացընելու համար մարդիկ Լեզու բառն յատկացուցած են, անոր համար որ աս գործողութեան, այսինքն խորհուրդ մը զգալի ձևով ներկայացընելու մէջ, որ յօդաւոր ձայներու միջոցով կ'ըլլայ, գլխաւոր գործողներուն մէկը մարդու Լեզու կոչուած նիւթական անդամն է: Լեզուն համար ըսինք թէ մարդիկ հնարած են կամ 'ի բնէ ունին: Խնդիր է թէ արդեօք Լեզուն մարդու Աստուծոյ տրուած բան մըն է, թէ մարդիկ Լեզուն նիւթական տարրերը կամ յօդաւոր ձայներ հանելու ընդունակութիւնն ունենալով, իրենք իրենց գաղափարներուն կամ խորհուրդներուն ձայնաւոր հնչում մը սեպհականելով անոնք միօրինակ կերպով յայտնեն իրենք իրենց մէջ տած են: Ասոր վրայ գիտնող կարծիքները միաբան չեն. ոմանք առջի, ու ոմանք երկրորդ կարծիքն այլ և այլ դիտողութիւններով կը պաշտ-

պանեն: Մեր նպատակը հոս Լեզուն վրայ աս տեսութեամբ խօսիլ չէ. մենք ոչ թէ Լեզուն հեղինակին կամ անոր ինչպէս յառաջ եկած ըլլալուն խնդիրը, թէպէտ հետաքրքրական կէտ մըն է, քննել կ'ուզենք, այլ անոր բնութիւնը կ'ուզենք ճանչցընել, որմէ մեր հին ու արդի Լեզուն պիտոյիցը նկատմամբ քանի մը մասնաւոր դիտողութիւններ ու առաջարկութիւններ պիտի բնենք:

Երբ Լեզու մը բնութիւնը կամ եութիւնը, անոր պաշտօնը, վերջապէս անոր սահմանն ըստ բաւականին կը հասկըցուի վերի համառօտ դիտողութենէն, ուր ըսինք թէ Լեզուն, բառին աս առամար, մեր խորհուրդներուն զգալի կերպով երևան ելլեն է: Աս մտքով Լեզուն միջոցով բացատրուած կամ արտայայտուած բան մ'ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մարդու խորհուրդին ցոլացումը, կամ անոր մէկ կենդանացի զիրը. և ասկէ սա երկու բաները կը հետեւին. նախ թէ բացատրութիւն մը այնչափ աղէկ ու կատարեալ է, որչափ իր նախատիպը, մարդու գաղափարներն ու խորհուրդներն, ամէն մասամբ ու տեսութեան կէտերով ճիշդ կը ներկայացընեն. և երկրորդ թէ լեզու մ'այնչափ աղէկ ու կատարեալ է, որչափ մարդկային մտքին գաղափարներն ու խորհուրդներն անանկ ճշդիւ ու ըստ ամենայնի բացատրելու հարկաւոր եղած տարրերն իր մէջն ունի: Բայց ինչպէս որ բացատրութիւններու համար ըսինք թէ անոնք մեր գաղափարներուն ու խորհուրդներուն ճիշդ պատկերները կամ մանաւանդ կենդանադիրներն

ըլլալու են, ասանկ ալ դադարաւորներն ու խորհուրդները, քանի որ իրերուն պատկերներն են, զանոնք ճիշդ ու կենդանի ներկայացընող գաղափարներ ու խորհուրդները ըլլալու են, անանկ որ աս մտաւոր Տակերտախերուն մէջ նոյն իրերը գլխովին տեսնելու ենք: Ասկէ կը հետեւի թե երբոր գաղափար մը կամ խորհուրդ մը իր ներկայացընելու բանը ճշգիւ չարտակերպցընէր, անկա նկարող բացատրութիւնն ալ ճիշդ ու իրին բնութեանը համեմատ չկրնար ըլլալ. բայց աս գէպքին մէջ յանցանքը ոչ թէ բացատրութեանն, այլ բուն գաղափարին կամ խորհուրդինն է. Մենք խորհիլը բնութենէն կը սորվինք, իսկ Աւելուն որով գաղափար ու խորհուրդ կը բացատրենք, ըսելով կամ մարդոցմէ սովորութեամբ կ'ստանանք: Թեպէտ ամէն բնական բան իր հաստատունութեամբ միօրինակ օրէնքներն ունի, աս կայն ոչ բնութիւնն անմիջապէս, ոչ ալ մարդիկ, առանց գիտութեան ու արուեստի, կրնան մեզի իրերուն բնական վիճակը կատարեալ սորվեցընել: Գիտութիւնն ու արուեստն է որ դիտողութեան ու փորձառութեան միջոցով իրերուն բնութեանը հաստատուն ու միօրինակ օրէնքները դանելով ու դրութեան վերածելով, մեզ անոնց մէջ կարելի եղածին չափ ու մեր բնականակութեանը համեմատ քիչ շատ կատարեալ կը կրթեն: Այժմ աս դիտողութիւննիս ճշմարիտ է, ասկէ կը հետեւի թէ մեր խորհուրդներուն և լեզուին նկատմամբ ալ մեզ կրթող կամ հրահանող արհեստներու կարօտ ենք: Աս մասին մեզի անհրաժեշտ պէտք եղած արհեստները Տրամաբանութիւնն ու Քերականութիւնն է. Տրամաբանութեամբ մեր խորհելուն, և Քերականութեամբ՝ անկա բացատրելուն, այսինքն Աւելուն ընդհանուր ու մասնաւոր օրէնքները սորվելով, կրնանք ոչ միայն մեր խորհուրդներուն յղացմանը կամ մեր ըմբռնումներուն, դատումներուն ու տրամաբանելուն մէջ սխալմունքէ ազատ ըլլալ, այլ և անոնքներկայացընելու մէջ մեր բացատրութիւնները կանոնաւոր ու բնական ընել:

Աւելուն մարդոց իրենց խորհուրդներն իրարու բացատրելու անհրաժեշտ հարկէն յառաջ եկած է. անանկ որ եթէ ատ պէտքը մարդիկ յողաւոր հնչումներով կատարելու ընդունակութիւնը կամ կարողութիւնը չունենային, անտարակոյս մարդոց խորհուրդ բացատրելու կերպը գէթ նշանացի Աւելուն պիտի ըլլար, ինչպէս

որ համբներու վրայ կը տեսնենք. Առանց Աւելուն մարդկային կենաց մէջ ընկերական մեծութեան գործողութիւններ ու յառաջագիծութիւն անհնարին են: Գիրքն ու մօտ առեկնեքառադրութեան դիւտին, որոնք զգալի խորհուրդին այսինքն Աւելուն, նիւթական ու մնայուն նշաններն են, մարդկային ազգին ինչ մեծ ձեռնարկութիւններու ու յառաջացման աղբիւր եղած ըլլալն ինքնին յայտնի է: Այժմ Աւելուն ասանկ անհրաժեշտ հարկ մըն է մարդկային բնկերութեան, անկա յառաջացընելու ու կատարեալործելու ջանքը մարդոց առաջին եւ ամենէն գլխաւոր ջանքերուն մէկն ըլլալու է. Աս յայտնի բան մըն է թէ Եւրոպական մեծ ազգերուն, այսինքն անոնց՝ որոնց մէջ գիտութիւն ու արուեստ ամենէն աւելի մշակուած են, ինչպէս են Անգղիոյ, Գաղլիոյ, Գերմանիոյ և Ամերիկայի միացեալ Նահանգաց ազգերը, յառաջագիծութիւնն ու ոյժմու ամէն մասամբ բնական. բարձր դիրքն անոնց՝ Աւելուններուն կատարեալ աստիճանի մշակուած ըլլալուն արդէնքն է: Աւելուն ազգային նիւթական ու բարոյական գոյութիւնը յառաջ մղող լեծակն է. առանց անոր յառաջագիծ շարժում մը եթէ ոչ անհնարին, գէթ շատ դժուարին ու չնչին է: Աս տեսութեամբ կրնայ ըսուիլ թէ ազգի մը մտաւոր կրթութեանն ու բարոյական նութեանը ինչ աստիճան ծանրակշիւութիւն ունենալը ցուցընող չափն ու կշռորդն անոր Աւելունն է. և ոչ միայն ազգի, այլ և անհատի մը մտաւոր ու բարոյական կարողութիւններուն մը շարժութեան աստիճանն անոր՝ զբաւոր մէկ բացատրութենէն կամ Աւելուն խոյն կրնանք քիչ շատ հասկընալ:

Մեծարդոյ Խմբադիր,

Հետեւեալ յողուածս ձեր Հնդեասանորեայ Ուսման թերթին մէջ հրատարակելու Հնորհը մեզ ընելու հաճեցէք:

Մարտի 433 թուոյն մէջ Ազգային երէք խորհրդոյ կազմութեան առթիւ, Տեսեալիան խորհրդոյ մասնաւոր ու շարժութիւնը Հիւանդանոցին վրայ հրաւիրած ժամանակը, երկու գէպք յառաջ բերած է, 1. Փրկի Ստանարանին մէջ բարոյականի գէմ եղելութիւն մը, 2. Փրկի

խօսքը մեր Ազգին համար ալ բնական էր. ուսմունքը խիստ փոքրիկ մասի մը պահելով, այսինքն մինակ ազնուականը, հարուստը, քաղաքացին կը թուելով բաւական չըլար. թող աղքատն ալ, գեղջուկն ալ, գրեցին ալ կը թուին. ուսման շնորհն ամենուն անարգել բաշխուելու պատրաստ ըլլայ. պէտք է ուսման համար ալ ունենալ. պէտք է ամէն Հայ խորհիլ գիտնայ, դոնէ առ Աստուած, առ Ազգն և առ Հայրենիս ունեցած պարտքը ճանչէ. իր իրաւունքը պաշտպանէ. որով ամէնքն իրաւանց տէր ըլլան, և ոչ կոյր պարտաւորութիւններու ենթակայ. ահա այս է ազատամիտ Հայոց նպատակը. Հայր ճշմարտասէր է, հայրենասէր է, ազատասէր է. չկրնար ներել որ ազգին մէջ անարժան խորութիւններ ըլլան, և ոչ ալ որ և իցէ անձի որ բռնանայ իր վրայ. ու ազգային վարչութեան վրայ. հայ եղբոր կ'ատէ այս տեսակ նոր բռնաւորութիւնները. Բնական է որ Հայրենիս կը գոչեն Հայերը. ուսումնական մասնաւոր ձայն և բռնական սար, ազգային գործերու մէջ պաշտօնատարութեամբ մասնակցութիւն հաւատարմութեամբ Ազգը կըրթուի, որ արժանաւոր անձինք բազմանան. Աստուած այսպէս կ'ուզէ. իրաւունքն այսպէս կը պահանջէ. Ազգին ճիգն ասոր վրայ կը կայանայ. մենք ամէնքս ալ ասոր կը փախաքիմք, և նոյն նպատակին կը ծառայեմք:

Քանի մը խօսք ալ ձեռնարկ բառին վրայ. Գիտենք թէ ճեմարան բառը մեր լեզուին մէջ առաջին անգամ կը նշանակէ, որ գիտնոց կաճառ մը ըսել է, որուն անդամ եղողը գիտուն ու նշաւոր անձինք ըլլալով մասնաւոր ուսման կամ արուեստի ճիւղ մը յառաջացներու նպատակ ունին. Բայց վերջի ատեններս մեր ազգին մէջ ճեմարան իրեն ուսումնարան գործածուած տեսանք, ինչպէս էր Անգլիոյ մէջ. միթէ ան գիշերօթիկ դպրոցէ մը տարբերութիւն ունէր. Փրկչի դպրոցն ինչ է, ո՞չ ասպէն գիշերօթիկ գիշեր մը. ան ինչ որ էր, աս ալ նոյնն է. ան է թէ կանոններ ունէր, աս ալ կրնայ ունենալ. այս երկուքին մէջ աս տարբերութիւնը կը գրուենք, որ անիկա մեծատանց կամ աղնուականաց զբաւակներու համար էր. իսկ անիկա աղքատ և պանդուխտ տղոց համար. շատ լաւ, անի ճեմարանը ճեմարան, ասի ալ աղաթայ ճեմարան կրնայ ըսուիլ. Բայց մենք բառի վրայ վեճ ընել չենք ուզեր. թող ճեմարան իբր ճեմարան, ճեմարան չգործածուի. որպէս զի մենք ալ չտրտաւորեմք նոյնն

ընելու. միթէ Հայոց լեզուին մէջ բառ կը պակսի. Աստուած, Աղաթայ, Աղաթայ, Աղաթայ, Գործ, Թող որն որ կուզենք ընել են գիշերօթիկ վարժարանի համար:

Այսպիսի ճշմարտութեան սիրոյն համար գիտցինք. մենք կը թողումք ոչ ժամանա ն ինքնին ասպացուցանէ թէ Փրկչի ճեմարանը իր այս վիճակին ալ դաժնալ Ազգին օգտաւոր կրցաւ ըլլալ թէ ոչ... կը թողունք որ ճառատները բաց մնան... բայց կը խնդրենք որ ամէն Հայ Ազգին կարողութեանն աղէկ ուշադիր ըլլայ. մեծամեծ խորհուրդներ շատ անդամ յղալով տեսնենք, բայց ելք մը չունեցանք. Բնական է որ իրենց տեսնողները օգուտ չընենք: Քիչ մ'ալ ամէնքն, միծ ու պրտիկ, ուսումնական և աշուտ, եթէ անձնական կիւրքերու ալաջ չկան ինքն ազգային գործերու մէջ, և քիչ մ'ալ անկեղծութեամբ ու հասարակաց ոգով օգտաւոր ու կարէ միջոցներու վրայ եթէ խորհինք, շատ աղէկ կ'ըլլայ: Ո՛հ երանի թէ մեր անցեալը մեզի այդ մասին խրատ, օրինակ ու փորձ ըլլար...:

14 Հօկտ. 1860

Ս. Պ. Պ. ՓԱՓԱՋԵԱՆՑ

Աս առթով մեր արգոյ ընթերցողներուն կ'իմասցնենք քե մեր քերքին հրատարակութեան մօտ մոյն խնդրոյն վրայ ուրիշ գրութեան մ'ունեցանք, գոր եթէ հարկ ըլլայ, յաջորդ բառով կը հրատարակենք: Յիշեալ հրատարակութեան գրութեան վերայ առաջին անգամ միայն կ'ըսենք քե, յօդուածն իրիմակը նախ վարժարանին բարոյական ու նկարագրական իրական նկարագիրն ընէ, ետք, իր խորնրգամոքիանց սա իրեք կետերուն կ'ամփոփէ: 1. Դպրոց մը՝ որուն մէջ շատ մարտնչութեան քե գարկ, եւ անոր համար ալ ամեն կարեկցութեան արժանի աղքատ, որք ու պանդուխտ Հայ տղար, ազգին սա վիճակին մէջ կարելի եղածին չափ կատարեալ մտաւոր ու բարոյական դաստիարակութեան մ'ընդունելու վիճակին մէջ են, Ազգին՝ բարեպաշտութեան, խղճի, սիրոյ ու կարեկցութեան զգացումներուն անաչառ տեսանքն առջեւն ինչ համարուի ունենալու արժանի է: 2. Ազգն այսօրուան օրս բարձրագոյն աստիճանի ալիքին անի հարուստ տղոց համար վարժարան չունենալով, ամենեւնի աղքատ աստիճանի տղոց համար վարժարան մ'ունենալը՝ ներկայ դարուն ընկերական, ժա-

նոնք որ բարձրանալ կ'ուզեն, պիտի խոնարհին: Անկա պատուիրեց որ մարդոց մէջ ազգու-
թեան ու վիճակի նայելով զանազանութիւն կամ
խտրութիւն չընենք. և օրէնքին նպատակը սէրն
ու խաղաղութիւնն ըլլալը հրատարակեց: Ար-
քոնքին ընդունելութիւնն անգամ մարդոց ազատ
կամքին բնորոշութեանը թողուց. անկա սրով
ու բռնութեամբ յառաջ տանիլ, կամ անոր
հակառակորդներէն մահուամբ վրէժ առնել
բնաւ տեղ մը չպատուիրեց: Անկա իր աշա-
կերաներուն՝ քարոզութեան անսալ չուզողնե-
րուն կամ անոնք պատուով չընդունողներուն
դէմ, անոնց տուններէն կամ քաղաքներէն մեկ-
նելու ատեննին, մինակ ոտուրններուն փոշին
թօթուել խրատ տուաւ:»

Եսոնք յառաջ բերելէն մեր նպատակը հին
օրէնքին հեղինակին վրայ անկատարութեան
բիժ մը դնել չէ, այլ միայն մարդկային ազ-
գին մտաւոր ու բարոյական վիճակին հետզհե-
տէ լաւագոյն ըլլալը ցուցնել է, որով մարդիկ
լաւագոյն ու կատարելագոյն կրօնական ու բա-
րոյական սկզբունքներու ընդունակ եղան: Եր-
գարեւ Քրիստոնէութիւնը Հրէի մը բարոյա-
կան ու ընկերական բնաւորութիւնն իրապէս
կը լաւացնէ: Չկրնար ուրացուիլ թէ Քրիս-
տոնեայ աշխարհքը, Քրիստոնէութեան քա-
ղաքային հաստատութիւն առնելէն ետքը, մա-
նաւանդ միջին դարերու մէջ, թող ուրիշ բա-
նէրն, ընկերական ու քաղաքական նկատմամբ

խիստ կարեւոր սկզբունքներու մէջ յետախա-
ղաց ընթացք մը բռնեց, զոր ուսմանց ու գի-
տութեանց վերակենցաղին ուղղեց և ուղղելու
ետեւ է: Քրիստոնէական ոգւոյն նոխարինք
բերող կրօնամոլութեան ու աններողամտութեան
ողին, որ հերքելու անունով տեսալ մը մարդկա-
յին խեղճ սպանդներ սրոյ և հրոյ մատնած է.
կրօնական երեւելի գլուխներուն հոգեւոր ու եր-
բեմն նաեւ մարմնաւոր կերպով տիրապետելու
ջանքը. և Քրիստոնեայ թաղաւորներուն աշ-
խարհակալելու տենջը, մարդկային ազգին եր-
ջանկութեանն ու խաղաղութեանը դէմ երդ-
ուեալ թշնամիներ եղան. մինչև որ արդի Եւ-
րոպան ընկերական ու քաղաքական ճշմարիտ
սկզբունքներուն հասու եղաւ, և ընդհանուր
Եզգաց իրաւունքի մը տակ, ազգերու ան գե-
ղեցիկ ներդաշնակութեան (concert européen)
հիմը ձգուեցաւ, որն որ մարդկային ազգին ա-
ւելի երջանիկ ժամանակներ աւետող, թէ և դեռ
խառնակ ամպերով մթաղին առաւօտ մըն է:
Խնուտաններորդ դարը կրօնական գլուխներու
Ներդաշնակութեան, ու քաղաքական գլուխներու
ՈՅ ԱՇԽԱՐՀԱՎԱՍՏՈՒԹԻՒՆ գոչելով յառաջ կեր-
թայ: Բայց տեսնենք թէ ասանկ սկզբունքնե-
րու յայտնութեան, ասանկ յառաջադիմութեան
մ'ընդարձակ ասպարէզին մէջ դաստիարակու-
թիւնը գնաց արդեօք յառաջ այնչափ որչափ եր-
թալ պարտ էր: Անկա մեր յաջորդ յօդուածին
նիւթը պիտի ըլլայ:

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՊԻՇԼԻՍԷՆ ՄԻՆՁԵԻ ՎԱՆ ԵՂԱԾ ՃԱՄԲԱՆ

Տես թիւ 2.

Երբորդ օրուան ջուռն' բարձր ծովեգերեայ ճամ-
բով ծովն 'ի վեր եր, անանկ որ շարք մը խրոխտ
հրուանդաններու որպէս քէ քիկանցը վրայ կոխե-
լով, տեղ տեղ դեպ 'ի ցամաքը ներս մտած ծովա-
ծոցերու ծնօտեն կ'անցնուէր: Հրուանդաններուն
ծայրերը դեպ 'ի հիւսիսային արեւելք երկնցած են,
ու պատշգամբի նման՝ ծովուն վրայ կարկառուած
արտեւաններուն վրայ մեյմեկ փոքր գեղեր կը կը-
րեն: Նարինկա գեղն աւելի ցամաք կոյս է. եւս ա-
ւելի ցամաքակողմն են ամայի Կորդուաց լեռները:
Կոհակաճէն ճամբուն վրայ ելլելու եւ իջնելու ա-

տեն՝ Փելու կոջուած շարք մը ցած լեռներու առ-
ջեւեն, հովտի մը մէջ Դանճակայ վանքը կ'երեւի,
ուր մեր ճանապարհորդները հիւրասեր ասպնջա-
կանութիւն մը պիտի ընդունեն, երբ ժամանակը
մինչեւ Նորգող ըսուած գիւղն յառաջ երթալու
ստիպած չըլլար: Հոս Սաթիկէյր Մարաց' (Բիւրսե-
րուն) մէջ տեսաւ որ մանգաղով խոտ կը կտրեն
ու խար կը պատրաստեն. անանկ բան մը՝ որ Ա-
րեւելքին ան կողմերն հագիւ տեսնուած է: Հոս
գարոյ աւ ցորենի վարուցան ալ կար. եւ արդեն
յուլիսի 6 ին հասկը վեց ոտք բարձր էր, հունձն ալ